

Ekeren

ALS HERBOREN.

TOEGANGSPOORT VAN DE EKERSE BEGRAAFPLAATS

INLEIDING

Sinds juni 2015 staat de monumentale toegangspoort van de begraafplaats aan de Driehoekstraat in volle glorie te stralen.

Met de grondige onderhoudsbeurt werd ook de vroegere functie in eer hersteld. Van bij de bouw in 1910 had de monumentale toegang een welomschreven rol. Doorheen de poort betrad de bezoeker de wereld der doden. Dit was het terrein van de grafmaker, die in de toren een lokaal ter beschikking had, toezicht hield en de mensen kon wegwijs maken. Hier kon de bezoeker schuilen bij het wachten op gezelschap en was er sanitair voorzien. Het monumentaal poortgebouw torende letterlijk uit boven de omgeving, nuttig omdat de begraafplaats, zoals wettelijk voorschreven, aan de rand van de woonkern gelegen was. De poort geeft toegang tot de necropool, met zijn herkenbaar patroon van elkaar kruisende lanen. De geschiedenis van de gemeente wordt weerspiegeld in de schikking van de graftekens, in de symboliek, de materialen, de keuze voor een bepaald steenhouwer of ontwerper en levensverhalen. Nu de ingroening van het kerkhof steeds duidelijker wordt, komt ook de ecologische factor in zicht. Op de begraafplaats overheerst het vredige karakter. Dit is een oord van rust en bezinning, een natuurlijke stilteplek.

VAN KERKHOF NAAR BEGRAAFPLAATS

De opeenvolgende decreten van Jozef II (1784) en Napoleon (1804) zorgden voor een omwenteling op het gebied van het begraven. Er bestond dan ook grote weerstand tegen deze voorschriften, die het begraven in kerken verbood en kerkhoven liet vervangen door begraafplaatsen buiten de bebouwde kom. Het uitzicht van de begraafplaatsen zou in de loop van de 19de eeuw sterk worden bepaald door het door Napoleon ingevoerde begrip “concessie”. Dat maakte het mogelijk om een stuk grond te verwerven voor een bepaalde periode of eeuwig, en liet toe om te investeren in een monumentaal grafteken voor vele toekomstige generaties. Daarnaast ontstond het concept “gewone grond”, gratis -heden voor minimum 10 jaar.

De kerk met het kerkhof van Ekeren

Omstreeks 1800 was het centrum van Ekeren niet dicht bebouwd, daardoor ontsnapte deze uitgestrekte gemeente aan de verplichting om een begraafplaats buiten het dorpscentrum aan te leggen. Honderd jaar later was de toestand rondom de kerk veranderd, door de toename van verkeer en bebouwing. Het ruime kerkhof werd aanzien als een hinder in de ontwikkeling van de gemeente en moest worden ingeperkt. Na jaren van plannen werd uiteindelijk de nieuwe begraafplaats ingericht, zodat vanaf 1911 het oude kerkhof grotendeels kon worden ontruimd en verkleind. Graftekens konden worden overgebracht naar de nieuwe begraafplaats, zoals in 1911 gebeurde voor Maria Van de Leur (1797-1886). Eén van de eerste blijvende graftekens werd opgericht voor de zusters Andries, bewoners van de hoeve de Swaen (nu het Kristus Koningsplein). Hun graf wordt gekenmerkt door een typisch funerair monument met elementen die verwijzen naar rouw (krans) en verwachting van leven na de dood (kruis en IHS).

Ook het dodenhuis uit 1886 werd overgebracht van het kerkhof, naar de zuidoostelijke hoek van de begraafplaats. Het bakstenen gebouw met tuitgevel, een hoge schoorsteen en op de top een sober ijzeren kruis was ontworpen door bouwmeester De Grooff. Het dodenhuis werd geregeld gebruikt, voor mensen die omkwamen bij de treinsporen of bij een auto-ongeluk. Als dat 's nachts gebeurde werd de grafmaker uit zijn bed gezet. De wetsdokter kwam ter plaatse om vaststellingen te doen.

foto links: een foto op het graf van Maria Andries (1840-1911) en Joanna Andries (1843-1927) nabij de toegangspoort. Door de levendige portretfoto's blijven deze dames ons altijd nabij. © Anne-Mie Havermans

foto rechts: het grafteken van Maria Van de Leur (1797-1886), tweemaal weduwe, is op en top funerair van uitdrukking, met traditionele symboliek, zoals omgekeerde fakkels en een immortellenkrans. © Anne-Mie Havermans

INRICHTING BEGRAAFPLAATS DRIEHOEK

Aankoop van de grond

Op 30 juni 1906 besliste de gemeenteraad om van mevrouw Pirmez grond aan te kopen in de Driehoekstraat. Het ging om 1,8129 ha aan 1 fr. per m². Na een grondig onderzoek gaf de minister van Binnenlandse zaken en Openbaar onderwijs in een brief van 27 maart 1907 de toestemming tot het oprichten van een begraafplaats aldaar, op voorwaarde dat de laagst gelegen grond 0,40 meter opgehoogd zou worden, zodat de graven op 1,60 meter diepte geen water zouden bevatten.

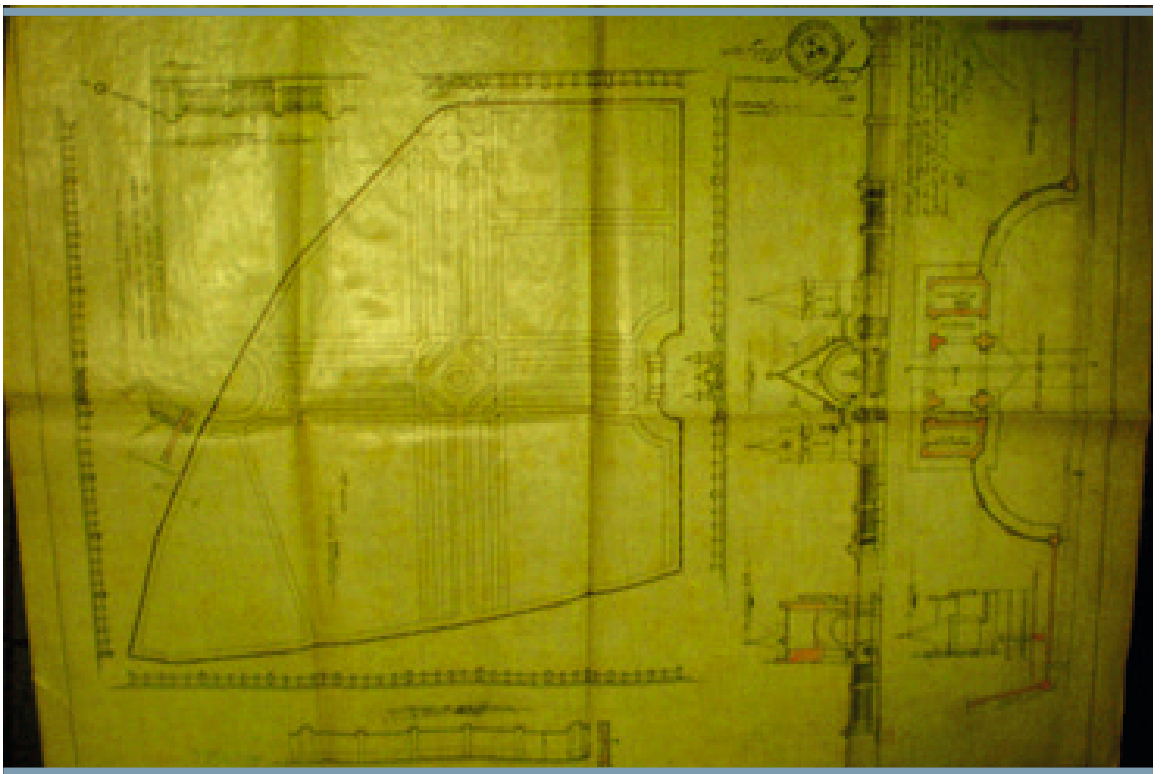
Ontwerp en aanbesteding ommuring met poortgebouw en ijzeren grille¹

Om de nieuwe begraafplaats vorm te geven werd architect Theofiel De Grooff aangesproken. Zijn ontwerp werd door de gemeenteraad na “kleine wijzigingen” goedgekeurd. Het was begroot op 24100,86fr. Op 27 februari 1909 vroeg de gemeenteraad aan de provincie om de aanbesteding goed te keuren en om een financiële tussenkomst voor de afsluiting van de nieuwe begraafplaats met monumentale toegang en ijzeren grille.

Provinciaal bouwmeester Eugene Gife (1819-1890, ontwerper van o.m. kerk Donk) had geen opmerkingen bij het ontwerp, behalve dat de fundering van de muur langs de gracht sterker moest zijn, evenals de omlijsting van de poort. De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen dacht er anders over. Zij was voorstaander van een eenvoudiger en minder duur ontwerp, in een andere bouwtrant. Het werd afgekeurd door de minister van Binnenlandse zaken en Landbouw omdat het ontwerp eerder een schets was dan een uitvoeringsplan met gedetailleerde aanduidingen.

¹PAA, begraafplaats Driehoekstraat, Map 6 (2pl) 1909-1911, afsluitmuur nieuwe begraafplaats; monumentale toegang en ijzeren grille.

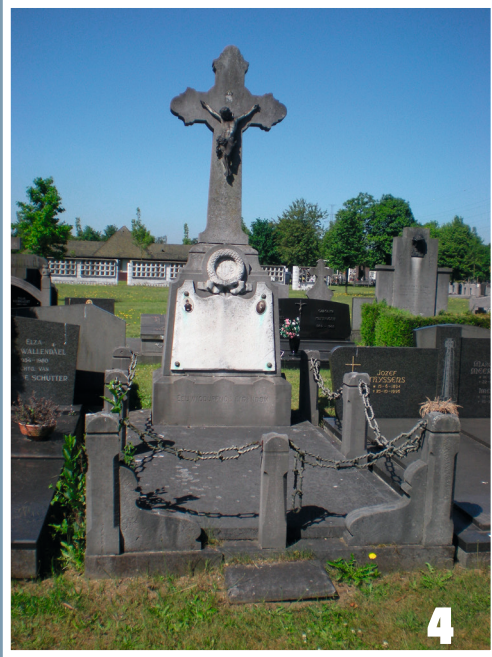
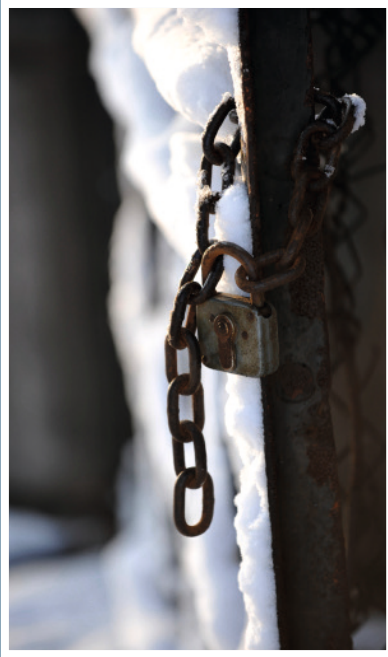
Ondertussen had provinciaal conducteur Engels op eigen initiatief een alternatief - en goedkoper - ontwerp voor de toegangspoort ingezonden, dat geschat was op 27126fr. Uiteindelijk kon de gemeenteraad op 15 januari 1910 het bestek van De Grooff goedkeuren, dan geschat op 27951fr. Dat was dus bijna een jaar na de eerste goedkeuring door de gemeenteraad en zo 'n 3851fr. duurder. Dit voorstel werd door de KCML aanvaard. De minister van Binnenlandse zaken gaf in maart 1910 zijn zegen, weliswaar met de opmerking dat het lastenboek te duur werd bevonden. Er werd door de gouverneur gemeld dat de provincie geen steun gaf voor dergelijke projecten. Op 30 april 1910 werd de voordeligste bieder aangeduid door de gemeenteraad; Louis Smits uit Borgerhout zou het werk uitvoeren voor 20485fr.

*Ontwerp voor de aanleg van de nieuwe begraafplaats
© GAE, doos Godsdienst en Kerkhoven.*

1. het poortgebouw tijdens de tweede fase van de restauratie © Anne-Mie Havermans
2. het dodenhuis © Anne-Mie Havermans
3. portretfoto op het graf van de dames Andries © Anne-Mie Havermans

4

4. het graf van Maria Andries (1840-1911) en Joanna Andries (1843-1927) nabij de toegangspoort.
© Anne-Mie Havermans

Sprekende architectuur

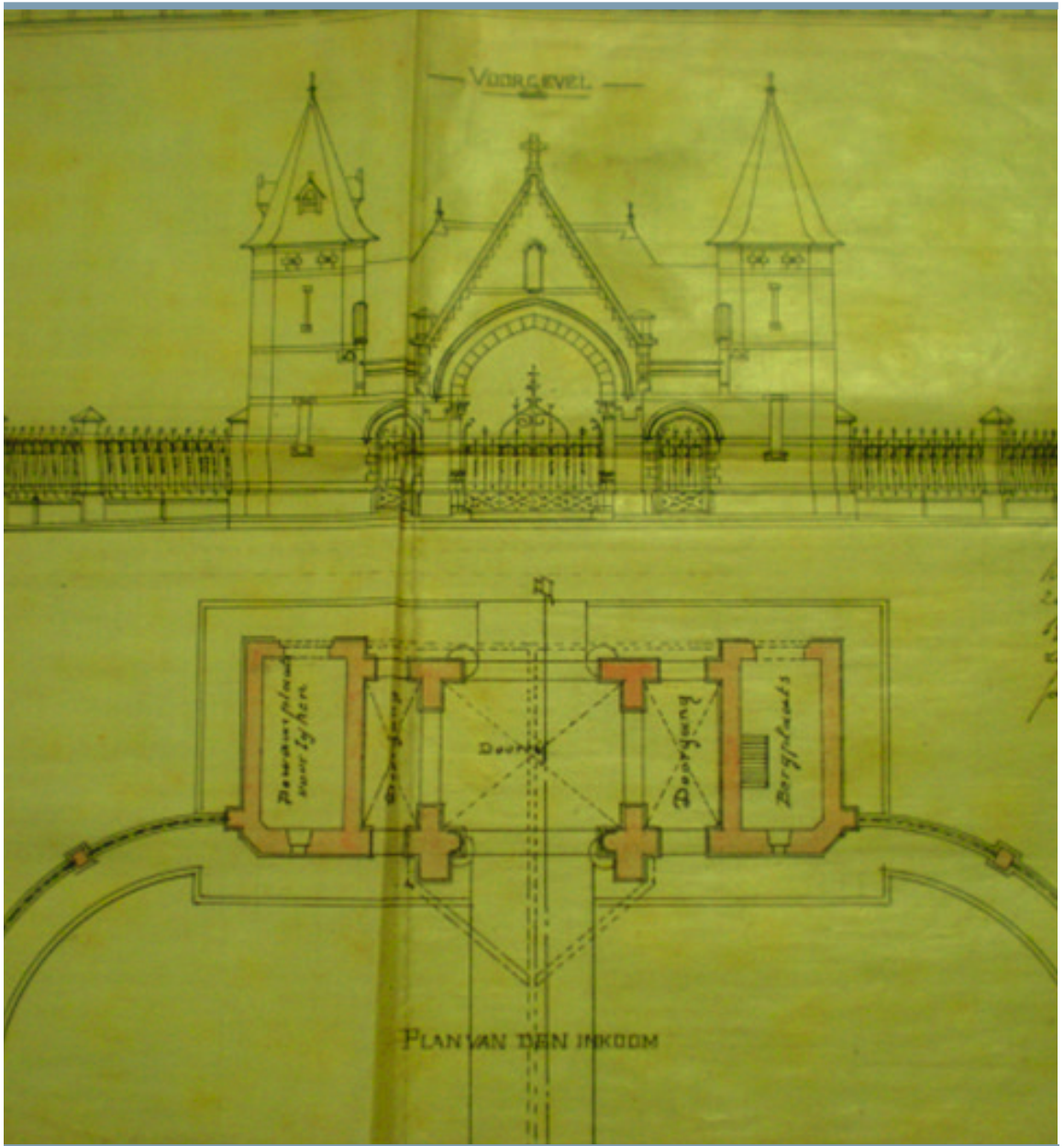
De architect was goed op de hoogte van de heersende stijlen en typologieën. Met zijn weinig functioneel grondplan was het monumentaal neogotisch poortgebouw vooral bedoeld als plechtstatig onthaal bij begrafenissen, die vanaf dan de overheersende nabijheid van de kerk moesten missen. Er waren slechts twee plaatsen getekend op het plan: onder de linkertoren een dodenkamer en onder de rechter een bergplaats. Daar het dodenhuisje van het kerkhof werd overgebracht, kregen die ruimten een andere bestemming. Links werd het sanitair ondergebracht en rechts kwam het lokaal voor de grafmaker met een bureautje, een kast, een kachel en een gootsteen.

© Anne-Mie Havermans

De poort, opgebouwd in baksteen met arduinen banden en lijsten, is pittoresk uitgewerkt met torens, dakkapellen, smalle ramen, schietgaten en doorgangen die ingevuld zijn met ijzeren hekkens, dit alles onder een leien schilddak. De centrale koetsdoorgang met kruisgewelf wordt geflankeerd door doorgangen voor voetgangers, en door hoektorens. Boven de koetsdoorgang werd in de straatgevel een nis voorzien, die was op de tekening niet ingevuld en staat ook vandaag leeg. Bovenop de puntgevel is een kruis geplaatst, op de torens een siertop. Enkel de linkertoren heeft dakvensters, de rechter niet, net zoals op het ontwerp. Het ijzeren hek van de poort is op het ontwerp anders van vormgeving dan het huidige.

Het gebouw ligt enkele meters achter de rooilijn van de bakstenen ommuring. Aan weerszijden wordt de verbinding met de muur verzorgd door ijzeren hekkens tussen bakstenen pijlers, zodat de toegangspartij een halve segmentboog vormt. Vanuit de monumentale toegang vertrekt er een hoofdlaan naar het uiteinde van de begraafplaats, waar op 4 februari 1911 het calvariekruis werd geplaatst door Joseph Van Aerschot (1851-1930). Aan de achterzijde van de begraafplaats, aan de Schriek, is er achter de muur een –deels ondertunnelde- gracht aangelegd. Na de uitbreiding van de begraafplaats in 1975-1977 werd de nieuwe toegangspoort steeds meer als hoofdtoegang gebruikt.

Detail van het ontwerp voor de aanleg van de nieuwe begraafplaats
© GAE, doos Godsdienst en Kerkhoven.

Architect Theofiel De Grooff (1847-1924)

Theofiel De Grooff woonde en werkte te Ekeren en nam er deel aan het sociaal-culturele leven. Zo was hij de spil en animator van de toneelgroep van de Ekerse verenging De Vriendenschaar. Zijn architecturale werken tonen een gevarieerdheid in stijl en typologie, die hij aanpaste aan de bestemming van het gebouw. Hijzelf woonde in het “Gulden Huys”, Steenstraat 51-53. Dit 19de eeuwse herenhuis werd door hem verbouwd in 1910, met toevoeging van de topgevel met de smeedijzers “D” en “G”. Opdrachten te Ekeren zijn de Rijkswachterkazerne op de Veltwijcklaan (1887), de heropbouw van de “Bistkapel” Veltwijcklaan 107 (1898) in opdracht van Alexis Moretus, de Stedelijke basisschool Ter Donk Pastoor Goetschalckxstraat 57-59 (1899) en het neogotisch getinte enkelhuis Kloosterstraat 80 (1913). Het eclectische kasteel “Starrenhof” (1881) te Kapellen tekende hij uit voor Gaston Cogels.

Grafmaker Albert Verstraelen (1917-2004)

Albert Verstraelen was zo’n 35 jaar grafmaker, tot ca 1977. Zijn werk op de begraafplaats was divers: van toezicht houden, over putten graven tot het onderhoud van de begraafplaats. Het noteren van de namen gebeurde in een groot zwart boek; naam, geboorte- en sterfdatum en waar begraven. Vooral het sociale contact was erg belangrijk; hij was het aanspreekpunt op de begraafplaats. Toen crematie opkwam heeft hij de eerste jaren de verstrooiing uitgevoerd. Daartoe kreeg hij zwart broek en vest, want dat kon -uit eerbied- niet gebeuren in de overall en stofjas die hij doorgaans aanhad.

*Albert Verstraelen aan de begraafplaats in werktenuue
© familie Simons - Verstraelen*

NIEUW LEVEN

Functie

Het poortgebouw werd opgeknapt met de bedoeling het opnieuw te laten functioneren. De rouwenden betreden zo op een betekenisvolle wijze de grond waar hun geliefde rust. De fietsenrekken nodigen uit om hier te stoppen en om aan het poortgebouw af te spreken met familie en vrienden bij een bezoek aan de begraafplaats. Er werd ook nieuw sanitair aangebracht.

Restauratie

Het gebouw is opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed, de planning gebeurde dan ook in overleg met de dienst Monumentenzorg. Er werd een zachte restauratie vooropgesteld, met een maximaal behoud van historisch materiaal. Eerst werd het dak aangepakt, in een tweede fase kwamen de gevels en een gedeelte van de ommuring aan bod en werd sanitair geplaatst. De opmaak van de plannen en de algemene coördinatie gebeurde door de afdeling Bouwprojecten van de stad Antwerpen. De werken werden uitgevoerd door Renotec NV. Deze firma behandelde reeds tal van monumenten, zoals de Sint-Leonarduskerk in Zoutleeuw en het Paleis aan de Meir te Antwerpen.

Fase 1: dakwerken poortgebouw (2011)

De essentiële onderhoudswerken aan dak en gevel bestonden uit nazicht en vervanging van kapotte leien, herstel en impregneren van de houten dakstructuur, plaatsing van ladderhaken, vernieuwing van toebehoren uit lood (nokken, aansluitingen, loketten,...) en uit zink (bakgootbekleding, kilgoten, slabben,...), herstelling van de houten goot, herstelling van de dakramen, plaatsen van duivenwering, schilderwerken en veiligheidswerken aan de torentjes. *Budget 119 756,04€ incl. BTW*

Fase 2: restauratie poortgebouw (2015)

De gevels werden gereinigd en hersteld en ook het eerste deel van de ommuring, metselwerk en natuursteen, inclusief dekstenen, werd aangepakt. Verder werd het smeedijzerwerk van de poort, deuren en beslag gereinigd, ontroest en geschilderd. Het bestaande buitenschrijnwerk werd aangepakt en het glaswerk vernieuwd. In de linkertoren werd nieuw sanitair geplaatst, dat toegankelijk zal zijn voor het publiek. *Budget 131 257.04€ incl. BTW*

Na de restauratie vormt het statige gebouw weer de officiële toegang tot de begraafplaats. Omdat de meeste bezorgingen plaatsvinden op het nieuwe gedeelte, werd er vanaf het poortgebouw tot aan dit recente deel een kasseiweg aangelegd. Deze kasseiweg sluit qua stijl aan bij het historische karakter van de poort, maar werd wel aangelegd met vlakke kasseien omwille van het wandelcomfort. De rest van de wandelpaden wordt nog aangepakt, het groen heraangelegd en een gedenkplaats voor de bezorging van bio-afbreekbare asurnen is in voorbereiding.

COLOFON

Verantwoordelijke uitgever: Karin Nauwelaerts, Veltwijcklaan 27, 2180 Ekeren

Redactie: Anne-Mie Havermans

Eindredactie: communicatiedienst district Ekeren

Vormgeving: stad Antwerpen

D/2015/0306/1149

DISTRICT EKEREN